

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ

На правах рукопису

ПОЛОВИНКО Іван Кузьмич

ВИРОБНИЧА І СОЦІАЛЬНА СФЕРА СЕЛА

08.00.05 — економіка, планування, організація
управління народним господарством та його галузями
(сільське господарство)

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата економічних наук

Київ — 1993

00815254 (P)

AB 27.828

Дисертаційна робота виконана в Інституті економіки Академії наук України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор **Шепотько Л. О.**

Офіційні опоненти: академік УААН, доктор економічних наук, професор **Юрчишин В. В.;**

кандидат економічних наук **Михайлик А. Я.**

Провідна організація: Міністерство сільського господарства і продовольства України.

Захист відбудеться «*7 жовтня*» 1993 року о *14:30* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 016.39.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук при Інституті економіки АН України за адресою: 252011, Київ-11, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту економіки АН України.

Автореферат розісланий «*23 жовтня*» 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук

В. О. ТОЧИЛІН.

В С Т У П

Актуальність дослідження. Українське село переживає гостру економічну кризу. Продовжують скорочуватися обсяги сільськогосподарського виробництва. Внаслідок нееквівалентності обміну між промисловістю і сільським господарством, посилення інфляції виробники сільськогосподарської продукції стають неплатоспроможними. Збільшується розрив у рівнях оплати праці між працівниками міста і села.

Не виконуються соціально-економічні програми розвитку села, згортаються обсяги будівництва житла та об'єктів культурно-побутового призначення. З великим напруженням і не в повному обсязі реалізується Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві". Поглиблюються суперечності і посилюються негативні тенденції, що дісталися селу від минулого: зростає смертність сільського населення, зникає народжуваність, прогресує депопуляція, руйнується сільська поселенська мережа, занепадають продуктивні сили села.

За цих умов виникає потреба у перегляді ряду концептуальних підходів до соціально-економічного розвитку села, приведенні методологічних засад формування його виробничої і соціальної сфери у відповідність з новою ситуацією.

Складні соціально-економічні проблеми села є предметом уваги багатьох вчених. Формування агропромислового комплексу, розвиток продуктивних сил села і реформування економічних відносин досліджуються в працях П.І.Гайдуцького, І.І.Лукінова, Д.Я.Новаківського, О.М.Овчаренка, В.П.Вихруша, П.Т.Саслука, В.Д.Сявсари, Б.Й.Пашавера, В.М.Трегубчука, А.Е.Узєфовича, В.В.Урчишина, І.Г.Яремчука та ін. Соціальні аспекти села, його відродження розвиваються в працях О.А.Бугуцького, Г.І.Болотова, М.Х.Вдовиченка, А.І.Доценка, М.К.Орлатого, О.І.Образцова, О.П.Максимук, І.А.Микитенка, А.Я.Михайлика, З.В.Мойсеєнко, Л.В.Молдавчан, В.М.Косенка, Д.Ф.Крисанова, С.М.Писаренко, І.В.Прокопц, А.І.Пастушенка, І.М.Прибиткової, В.Я.Плонсько-го, Г.С.Фетомова, Д.О.Щепотько, К.І.Якуси та ін. Значний вклад в формування сучасної теорії соціально-економічного розвитку села внесли вчені інших країн: Т.І.Заславська, В.Р.Беленький, Д.В.Нікіферов, В.Ф.Машенков, А.Б.Соскієв, І.Ф.Судлов та ін.

Не виключаючи спадковості між дослідженнями, що виконувалися у минулому, і проблемами сучасного села /переважна частина яких

багромадзувалась впродовж десятиліть/, слід відзначити необхідність використання принципово нових способів і шляхів вирішення проблем села з урахуванням надбань світової цивілізації, на принципах відродження вільного селянства і основи його процвітання - приватної власності на землю, інші засоби виробництва, на вироблену продукцію.

Мета дисертаційної роботи - визначення перспектив розвитку багатогалузевої виробничої і соціальної сфери села в умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки та розробка пропозицій до механізму їх функціонування.

У відповідності з метов поставлено і вирішено такі завдання:

- дана оцінка соціально-економічної і демографічної ситуації на селі, рівня забезпеченості сільських поселень об'єктами соціальної сфери;

- виявлено соціальні аспекти розвитку продуктивних сил села, регіональні співвідношення між земельними і трудовими ресурсами, їх вплив на хід земельної реформи; проаналізована поселенська мережа різних регіонів України;

- визначено структуру і перспективи розвитку багатогалузевої сфери села, здійснено прогноз щодо сфер зайнятості сільського населення;

- обґрунтовано концептуальні підходи до розвитку соціальної сфери села, формування та використання інвестицій на його потреби в нових умовах.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження є теоретико-методологічні і прикладні аспекти розвитку виробничої і соціальної сфери села. Об'єкт дослідження - села України. Ряд конкретних досліджень здійснено на базі сільської поселенської мережі Тернопільської області.

Методологія і методика дослідження. Загальні методологічні основи дослідження полягають у застосуванні діалектичного методу, у системному підході до села, використанні праць вітчизняних і зарубіжних економістів, демографів, соціологів, законодавчих актів Верховної Ради України. В процесі дослідження використовувались методи: вибіркового обстеження, монографічний, індексний, аналітичних групувань, аналізу динамічних рядів, розрахунково-конструктивний та ін. Розрахунки здійснювались на персональному комп'юте-

рі PC/AT із застосуванням програм обробки інформації, розроблені у відділі соціально-економічного розвитку села Інституту економіки АН України.

Інформаційнов базов роботи є результати суцільного обстеження сільських населених пунктів, здійснені Міністерством статистики України у 1991 р., інша статистична інформація, результати соціологічних обстежень, проведених з участю дисертанта, річні звіти сільськогосподарських підприємств, внутрішньомісця інформація і прогнози розробки Міністерства сільського господарства і продовольства України, інформація, яку збирають і розробляють органи влади Тернопільської області, матеріали відділу соціально-економічного розвитку села Інституту економіки АН України тощо.

Наукова новизна роботи полягає в наступному:

- здійснена оцінка стану виробничої і соціальної сфери села /регіональний аспект/ та нормативної бази, що використовується при їх прогнозуванні й аналізі;
- розвинуті концепція формування багатогалузевої сфери села та оригінальний прогноз зайнятості сільського населення, що впливає з необхідності істотного скорочення чисельності працюючих в аграрній сфері;
- запропоновано прогноз розвитку сільської промисловості в галузевому розрізі, обґрунтовано його соціально-економічні наслідки;
- узагальнено досвід відродження малих, занепадаючих поселень, обґрунтовано заходи по стимулюванню переселення молодих сімей у трудонедостатні поселення;
- обґрунтовано напрямки розвитку соціальної сфери села в умовах становлення ринкових відносин, розроблено пропозиції щодо методики розподілу централізованих капітальних вкладень на ці потреби між адміністративними районами з урахуванням чисельності сільського населення та рівня забезпеченості поселень закладами соціальної сфери.

Практичне значення і реалізація результатів роботи. Висновки щодо забезпеченості сільських поселень об'єктами соціальної сфери, структури багатогалузевої виробничої сфери села, перспектив розвитку сільської промисловості включено до наукового звіту по плановій темі відділу соціально-економічного розвитку села Інституту економіки АН України "Управління соціально-економічним розвитком села /зайнятість і умови життя населення/" і можуть бути викорис-

тані при складанні індикативних планів /прогнозів/, Національної програми відродження села та при підготовці Закону "Про сільську поселенську мережу".

Методичні рекомендації щодо розподілу централізованих державних капіталовкладень на соціальні потреби села та перспектив розвитку сільської промисловості використано органами управління Тернопільської області в їх роботі по забезпеченні соціально-економічного розвитку села.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи викладені у виступі на Республіканській науково-практичній конференції з питань відродження села /м.Полтава, 1991 р./, у доповідях і виступах на обласних та районних науково-практичних конференціях Тернопільської області з питань роздержавлення та приватизації, розвитку агропромислового комплексу /1990-1992 рр./, а також у доповіді перед співробітниками відділу соціально-економічного розвитку села Інституту економіки АН України /Київ, 1993 р./, в публікаціях на сторінках періодичної преси.

Публікація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи викладені в 7 публікаціях, загальним обсягом понад друкований аркуш.

Обсяг роботи. Дисертація викладена на 147 сторінках машинописного тексту і містить вступ, три розділи, висновки і пропозиції, список використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається мета та головні завдання дослідження, вказується наукова новизна отриманих результатів досліджень та їх практичне значення.

У розділі I "Село в умовах формування ринкової економіки" дається характеристика села. Його продуктивних сил, динаміки чисельності і структури сільського населення, негативних тенденцій, власних демографічних ситуації на селі. Основним процесом, який в найближчі роки буде визначати чисельність сільського населення, є депопуляція, що продовжує посилюватись у сільській місцевості України, охоплюючи все нові й нові регіони. Аналізується проблема так званих трудоведостатніх сіл, і в більш широкому плані - занедаючих аграрних територій, де тисячам населених пунктів загрожує

вигляду. В зв'язку з цим розглядається проблема переселення працездатного населення, молодих сімей у сільську місцевість, відзначаються серйозні недоліки, властиві цьому процесу в минулому. Переселення працездатного населення у занепадарчі сільські регіони спрямоване на досягнення двох цілей: відродження цих територій і формування високоєфективних, оптимальних за розмірами селянських /фермерських/, кооперативних господарств. Пропонується поєднати процес відродження занепадаючих аграрних територій з одночасним вирішенням проблеми переселення сімей з районів, заражених радіоактивними речовинами, забезпечуючи при цьому більш ефективне використання коштів, що виділяються з державного бюджету на подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

В дисертації аналізуються трудові ресурси і земельні угіддя, їх регіональні співвідношення, обґрунтовуються пропозиції по регулюванню трудових ресурсів та їх зайнятості з метою уникнення безробіття, подолання соціальної напруженості в сільській місцевості Західної України.

В роботі в критичному плані розглядається широко розповсюджене помилкове уявлення про так званій дефіцит трудових ресурсів у сільському господарстві. Такий дефіцит мав місце в аграрній сфері в умовах командно-адміністративної системи і був штучним. Навіть уже на початковому етапі здійснення аграрної реформи і переходу до ринкової економіки в сільській місцевості багатьох регіонів все відчутнішою стає неповна зайнятість працездатного населення. За станом забезпеченості сільського господарства трудовими ресурсами всі області України поділено на три групи: з неповною зайнятістю, з достатньою трудобезпеченістю і ті, де нині ще не вистачає робочої сили. Враховуючи, що на одного працюючого в аграрній сфері України припадає всього по 10 га сільськогосподарських угідь, в тому числі близько 8 га ріллі, і що аграрна реформа докорінно змінить ставлення селян до праці, у перспективі головною проблемою стане забезпечення більш повної зайнятості працездатних в умовах надлишкової пропозиції робочої сили на ринку праці.

Зроблено висновок, що низька землезабезпеченість селян Західної України може призвести до гострих соціальних конфліктів у процесі реформування земельних відносин. Стосовно цього регіону потребують кардинального вирішення питання про зміну структури сільськогосподарського виробництва /з метою збільшення вкладення праці/, розширення зайнятості селян за межами аграрної сфери та сти-

мування їх переселення у регіони з високим землезабезпеченістю.

Досліджувалась здатність селян до оasmотійного, високоефективного господарювання, яка є важливою передумовою вступу села на шлях ринкової економіки. Аналізуються категорії праездатного населення, з яких найбільш ймовірно є формування власників селянських /фермерських/ і кооперативних господарств. Застосовуються коефіцієнти для врахування неповної праездатності і кваліфікації працюючих з метою коригування величини трудових ресурсів села.

Актуальною проблемою продуктивних сил села є відновлення родючості землі, забезпечення ефективного використання сільськогосподарських угідь. Україна продовжує втрачати цей найцінніший елемент національного багатства. Так, в Тернопільській області за останні 25 років вміст гумусу в ґрунті скоротився з 3,3 до 3 %, зросла закисленість ґрунтів, площа еродованих земель сягає 37 %. В дисертації наведено ряд параметрів щодо програми відновлення родючості землі, розробленої у Тернопільській області /залуження ріллі та переведення орних земель в інші угіддя, проведення захисних насаджень на крутоскілах, в балках та ярах, застосування ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-малогривовою організацією території/.

Зроблено висновок, що історично в Україні склалась різна структура продуктивних сил села стосовно окремих регіонів, зокрема має місце несбалансованість між двома найголовнішими елементами продуктивних сил села: трудовими і земельними ресурсами. З одного боку, є край об'єднані аграрні території. Водночас є регіони з стабільними трудовими ресурсами села і дуже низьким землезабезпеченістю селян. Ці регіональні особливості має, передусім, врахувати земельна реформа, одним із завдань якої є забезпечення збалансованості в Україні між земельними і трудовими ресурсами села.

В дисертації детально аналізується забезпеченість сільських поселень об'єктами соціальної сфери на основі використання матеріалів суцільного обстеження сіл України.

Соціальна інфраструктура сучасного села відзначається трьома особливостями: низьким рівнем розвитку, значним відставанням від міста; великою нерівномірністю розміщення об'єктів у сільській місцевості; істотним зменшенням капіталовкладень соціального призначення внаслідок гострої економічної кризи. В роботі дається кількісна та якісна характеристика окремих галузей соціаль-

ної інфраструктури села, введення в дію об'єктів цієї сфери: житла та ринка його благоустрою, лікарняних, дитячих дошкільних закладів, шкіл, будинків культури. Аналізуються регіональні особливості забезпеченості сільського населення об'єктами соціальної сфери, критично оцінюється діюча нормативна база. В процесі аналізу працівники статистичних органів використовували Республіканські будівельні норми по плануванню, забудові і благоустрою сільських населених пунктів /РСН 175-86/, яким властиві певні похибки. Відступлення від цих норм, які доустило Міністатистики України, ще більшою мірою погіршило якість аналізу. Так, Республіканськими будівельними нормами рекомендовано дитячі дошкільні заклади мати у всіх сільських поселеннях з числом дітей понад 12, а Міністатистики України ваяло цей норматив на рівні 20 дітей.

Загальна ситуація щодо забезпеченості сільських поселень об'єктами соціальної сфери є такою. Біля половини поселень не мають шкіл/ серед них 800 великих сіл, де проживає понад 50 дітей і підлітків віком 6-15 років/. Більшість кожного третього сільського населеного пункту звертається за медичною допомогою до закладів, розташованих за їх межами, при цьому біля тисячі з цього числа сіл знаходяться до найближчої зупинки громадського транспорту на відстані 5 км і більше. Сільовий газ підведено лише до 14 % сіл, водогонном забезпечено 17 % сільських населених пунктів і 6 % житлових будинків. Понад 1000 сіл користуються привозною водою. Телефонного зв'язку не мають 23 % сіл. Кожне третє село не має доріг з твердим покриттям. Близько 60 % сіл або зовсім не мають вулиць з твердим покриттям або більшість вулиць не мають твердого покриття. Більше чверті сільських поселень не мають зупинок громадського транспорту. В дисертації як особливо пріоритетні для села визначаються освіта та охорона здоров'я, комунальне і транспортне обслуговування населення.

У розділі II "Виробнича сфера села, оптимізація її структури" обґрунтовується необхідність, поряд з дослідженням агропромислового комплексу, проведення ґрунтового вивчення і прогнозування розвитку виробничої сфери села, досліджуються внутрішні та зовнішні джерела інвестування виробничої і соціальної сфери села. В зв'язку з цим розглядаються шляхи формування багатокладної економіки в сільському господарстві, що у перспективі має привести до значного підвищення його ефективності.

Спираючись на матеріали суцільного обстеження сільських насе-

ленях пунктів, чисельні соціологічні дослідження, аналіз матеріалів перепису населення, показано значення промислової діяльності у виробничих функціях села. За даними останнього перепису населення, з кожних 10 працюючих жителів села 4 зайнято поза межами сільського господарства - у промисловості, агросервісному обслуговуванні, соціальній сфері села.

Виходячи з загальних тенденцій поступу продуктивних сил та враховуючи потреби сучасного українського села, автор здійснив прогноз зайнятості трудових ресурсів села по основних сферах діяльності: сільська і лісове господарство 40 %, промисловість - 16, інші галузі матеріального виробництва - 14, соціальна сфера - 30 %. Це вже другий варіант прогнозу структури зайнятості трудових ресурсів села на період до 2005 р., здійснений у відділі соціально-економічного розвитку села /перший виконав С.О.Гудзинський/. Прогноз, що подається в дисертації, суттєво відрізняється від прогнозу С.О.Гудзинського за двома параметрами: значно меншою часткою зайнятих у сільському господарстві та в 1,5 рази вищою часткою працюючих у соціальній сфері. Вказуються умови, за яких можлива реалізація прогнозу автора щодо зайнятості трудових ресурсів села.

Для відродження українського села надзвичайно важливе значення має розвиток промисловості. Незаперечно доведена позитивна залежність між ступенем розвитку на селі промисловості та віковою структурою населення. Чим краще розвивається на селі промислові види діяльності, тим більше залишається тут молоді. Зроблено висновок про те, що все більша частина зайнятих на промислових та інших підприємствах і організаціях міста сільських жителів буде переміщатись на відповідні підприємства сільської місцевості.

Автор проаналізував розвиток сільської промисловості, особливо детально зупинившись на галузях, що входять до складу агропромислового комплексу. В процес дослідження були залучені прогнозні показники розвитку сільської промисловості Міністерства сільського господарства і продовольства України та обстеження сільських промислових цехів, виконані за програмою, розробленою у відділі соціально-економічного розвитку села ІБ АН України.

Згідно з прогнозом Міністерства сільського господарства і продовольства України, найбільш високими темпами у сільській місцевості має розвиватись виробництво будівельних матеріалів. Друге місце за темпами приросту на селі посідає легка промисловість,

третє - переробка сільськогосподарської сировини і виробництво продовольства. Водночас галузі промисловості, що входять до складу агропромислового комплексу, є пріоритетними і займають певне місце за часткою своєї продукції у валовій /і товарній/ продукції сільської промисловості. Згідно з короткостроковим прогнозом розвитку промислових цехів у аграрній сфері /до 1995 р./ Міністерства сільського господарства і продовольства, середньорічні темпи приросту промислової продукції мають становити близько 4,5 %. При виході України з економічної кризи та створенні сприятливої економічної ситуації ці темпи можуть бути в два рази вищими.

Досліджувався також промисловий потенціал села, що входить нині до складу системи споживчої кооперації. Як сільська промисловість, що належить нині сільськогосподарським підприємствам, так і та її частина, що зосереджена у споживчій кооперації, мають низький технічний рівень і потребують модернізації. Розглянуто перспективи приватизації сільської промисловості.

Значне місце відведено аналізу результатів анкетування керівників сільських промислових цехів Тернопільської та Чернівецької області. Ці дослідження використано автором для визначення перспектив розвитку сільської промисловості, зокрема виявлення резервів робочої сили на селі для заняття промисловою діяльністю.

У розділі III "Розвиток соціальної інфраструктури" дисертації обґрунтовано деякі методологічні підходи до концепції інвестування соціальної сфери в нових умовах. При командно-адміністративній системі застосовувався переважно галузевий принцип формування капіталовкладень у соціальну інфраструктуру села. Сільськогосподарські підприємства вводили в дію у сільській місцевості близько 90 % дитячих дошкільних закладів, клубів і будинків культури, до 60 % шкіл і закладів охорони здоров'я, понад третину житла. Більше половини житла у сільській місцевості споруджувалось за кошти населення. Крім своїх власних нагромаджень колгоспи і радгоспи використовували на ці потреби й державні інвестиції, що виділялись на потреби соціального розвитку села.

У перехідний період до ринкової економіки необхідно закласти фундамент нового механізму формування коштів на розвиток соціальної інфраструктури села. Адже механізм, що склався в умовах командно-адміністративної системи, значною мірою вже не діє.

Вихідним моментом нової концепції формування інвестицій для

соціальної інфраструктури села є визнання того, що основну відповідальність за її розвиток мають взяти органи державного управління на місцях та місцевого самоврядування. Це стосується, передусім, таких галузей як освіта, охорона здоров'я, культура і спорт, комунальне господарство, благоустрій території, спорудження шляхів сполучення тощо. Саме це передбачено законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві", де записано, що фінансування будівництва вказаних об'єктів слід здійснювати за рахунок державного і місцевих бюджетів. Цим законом також передбачено бюджетне фінансування спорудження житла у занепадаючих селах.

Більша або менша якість у загальних підходах до розвитку соціальної інфраструктури села в нових умовах не означає, що вже опрацьована відповідна концепція, а тим більш механізм інвестування розвитку соціальної сфери села. Такий механізм належить ще створити. А вже функціонування нового механізму пов'язане з посиленням ролі бюджетного фінансування, забезпеченням його стабільності. А цього в умовах нинішньої економічної кризи, повного розвалу грошової системи, нестабільності у системі оподаткування досягти практично неможливо.

Враховуючи обмеженість ресурсів, що будуть надходити в державного та місцевих бюджетів для фінансування соціальної сфери, важливо визначити пріоритетні, тобто першочергові напрямки їх використання. У відділі соціально-економічного розвитку села визначено три пріоритетних канали використання централізованих державних ресурсів, що призначаються для соціального розвитку села у відповідності з законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві": це - створення об'єктів соціальної інфраструктури в селах, де відсутні найнеобхідніші заклади охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення тощо; формування в сільській місцевості інженерних комунікацій; фінансування переселення у трудонадодатні села.

Такий підхід є, на наш погляд, цілком обґрунтованим для нинішніх складаних умов перехідного періоду. Але його реалізація пов'язана зі значними складнощами і, передусім, з подоланням існуючого порядку розподілу централізованих капіталовкладень у соціальну сферу, згідно з яким ці кошти між регіонами діляться з урахуванням їх величини, що складалась у попередні роки. Серйозним

недоліком цього порядку є те, що не враховується демографічна ситуація, соціальний стан розвитку села. Забезпечується практично однаковий підхід до регіонів, де склалась нормальна демографічна ситуація, де фактично є надлишок трудових ресурсів, і до тих, де переважають виміраючі аграрні території. Регіони першої групи значно мірор здатні самі мобілізувати кошти для формування соціальної інфраструктури, адже тут цілком достатньо трудових ресурсів. Існує проблема їх ефективного використання. Регіони другої групи з гострою депопуляцією на селі мають тисячі виміраючих сіл, де майже немає працездатного населення. Ці регіони повинні отримати пріоритет при розподілі централізованих капіталовкладень.

Важливе місце в сучасній концепції розвитку соціальної інфраструктури села належить обґрунтування таких каналів надходження ресурсів, як підприємницька діяльність та використання коштів, отриманих від приватизації майна в агропромисловому комплексі.

Формування ринкової економіки є передумовою зміни співвідношення між централізованими надходженнями та місцевими джерелами нагромадження у розвитку соціальної інфраструктури. Значення останніх буде постійно зростати. Але навіть в сучасних складних умовах можна істотно розширити залучення місцевих джерел фінансування до розвитку соціальної сфери. Це, перелусім, стосується такої галузі як побутове обслуговування населення. Але і в традиційно бюджетних галузях, як культура, освіта, можна збільшити надходження коштів через розширення платних послуг, підприємницької діяльності тощо.

Розвиток виробничої та соціальної сфери села пов'язаний з стабільним функціонуванням сільської поселенської мережі. Остання в Україні зазнала величезних втрат. Лише за останні 20 років тут зникли майже 3 тис. поселень. У попередні періоди ці втрати були ще більш значимі. З 1959 по 1991 рр. кількість сільських поселень в Україні скоротилась з 42,2 тисяч до 28,6 тисяч одиниць або на одну третину. Процес відмирання сільських поселень продовжується, хоча вже намітились і окремі позитивні зрушення: відновлення самостійності поселень, штучно приєднаних до інших в процесі ліквідації так званих неперспективних сіл, повонлення статусу сільських поселень, які свого часу були перетворені в СМТ, відродження хуторів тощо. В цілому ж руйнівні процеси, що діють в сільській поселенській мережі, є за силою свого впливу переважачими. Тому проблема відновлення та розвитку сільської поселенської мережі залишається

для України актуальною, що знайшло відображення в рішенні законодавчих та виконавчих органів влади щодо підготовки проекту закону "Про сільську поселенську мережу".

Відмирання сільських поселень нині зумовлено депопуляцією, тому першорядне значення для стабілізації сільської поселенської мережі має активна демографічна політика держави. В роботі узагальнено досвід Тернопільської області щодо заходів по стабілізації сільської поселенської мережі. В Тернопільській, так само як і у Львівській та Черкаській областях, в останні роки має місце збільшення кількості сільських поселень і саме головне - їх відродження. Нині для Тернопільської області актуальною є проблема відродження хуторів. За адміністративно-територіальним поділом станом на 1 січня 1983 р. в області налічувалось 679 хуторів і сіл, які з метою їх збереження були свого часу приєднані до інших, більш крупних поселень. Збереженню малих сіл і хуторів в області сприяло інтенсивне шляхове будівництво.

Відродження сільської поселенської мережі пов'язане з розукрупненням сільськогосподарських підприємств, створенням на їх базі асоціацій кооперативних господарств, формуванням фермерських і селянських господарств, збільшенням розмірів присадибних господарств та їх товарного характеру, визнанням права приватної власності на землю та ін.

В роботі обґрунтовується необхідність зміни пріоритетів щодо розвитку різних категорій сільських поселень. Раніш ці пріоритети надавались селам, в яких розміщувались центральні садиби сільськогосподарських підприємств. Нині ж з метою істотного покращення життєвого середовища всього сільського населення, вирівнювання цих умов у різних категоріях таких поселень, пріоритети мають надаватись дрібним і віддаленим, занепадаючим поселенням, жителі яких позбавлені можливості отримувати за місцем проживання елементарні послуги соціальної сфери. Сам механізм інвестування розвитку соціальної сфери в умовах переходу до ринкової економіки буде сприяти внесенню суттєвих позитивних змін у розміщення об'єктів соціальної сфери. Раніш в умовах командно-адміністративної системи доходи, створювані працівниками, що проживали в різних категоріях поселень, перерозподілялися на користь крупних поселень. Нині ж з перетворенням селян у господарюючих суб'єктів створяться умови для самостійного розпорядження ними своїми нагромадженнями і вкладення їх за місцем господарювання і проживання. Разом з тим, для ліквідації величезної нерівномірності в рівні надання сіль-

ському населенню послуг соціальної сфери державні централізовані капіталовкладення соціального призначення мають використовуватися для подолання відставання дрібних і віддалених сіл і хуторів. В роботі обґрунтовуються деякі підходи щодо типології сільських поселень, яка має включати 5-6 типів населених пунктів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. В Україні має місце складна демографічна ситуація, що погіршується економічною кризою, негативними наслідками чорнобильської катастрофи та інших екологічних бід. Сільська місцевість загалом, за винятком кількох областей, охоплена депопуляцією, інтенсивність якої зростає. Великі зрештєві території, передусім Центральної і Східної України, охоплені демографічною кризою і є зачепленими. Тут неможливе самовідтворення сільського населення через незадовільну його демографічну структуру (переважання осіб пенсійного та передпенсійного віку). Для відродження цих територій необхідно стимулювати міграцію молоді з добре трудозабезпечених регіонів, з міст, залучаючи також інші категорії населення. Відродження села можливе лише при реалізації великого комплексу реформ, пов'язаних із розвитком продуктивних сил, зміною економічних відносин, проведенням активної демографічної політики, духовним відродженням українського народу. Для державного регулювання, реалізації протекціоністської політики по відношенню до села необхідна Національна і регіональні програми відродження села.

2. Головним методологічним висновком роботи є обґрунтування залежності соціально-економічного розвитку села від стану його виробничої сфери. В складних умовах перехідного періоду село не може вийти з економічної кризи, забезпечити розширене відтворення в агропромисловому комплексі, стабілізувати демографічну ситуацію без перерозподілу національного доходу суспільства на користь села. Але це не суперечить тому положенню, що основою прогресу села є розвиток його продуктивних сил і реформування економічних відносин аграрної сфери. Стосовно продуктивних сил села найбільш невідкладними є: відновлення родючості землі та забезпечення ефективного використання інших природних ресурсів; зміна структури сільськогосподарського виробництва; створення сучасної індустрії по виробництву систем машин та інших засобів для модернізації сільськогосподарства і переробної промисловості; розвиток багатогалузевої виробничої сфери села.

Вирішальне значення для відродження села має формування механізму приватизації землі, забезпечення функціонування ринку землі з гарантуванням збереження права власності селян на землю, добровільна трансформація колгоспів і радгоспів в асоціації кооперативних і фермерських господарств, в акціонерні товариства та інші структури ринкової економіки, реалізація державної програми підтримки селянських /фермерських/ господарств.

3. Державна політика регулювання соціально-економічного розвитку села повинна бути спрямована на його багатофункціональний розвиток, де поряд з пріоритетною аграрною сферою сіл високі рівня досягнуть промисловість, транспорт і зв'язок, агросервісне обслуговування, рекреація, соціальна сфера тощо. Оптимізація розподілу трудових ресурсів села за вказаними сферами зайнятості повинна мати місце в умовах збільшення чисельності як працездатного, так і всього сільського населення.

4. Розширення виробничих функцій села пов'язано, передусім, з переміщенням у сільську місцевість промисловості, що переробляє сільськогосподарську сировину, виробляє харчові продукти та інші товари народного споживання, будівельні матеріали. На це має бути спрямована державна політика стимулювання розвитку промислової діяльності у сільській місцевості, що реалізується через податково-кредитну систему, надання пільг, формування спільних підприємств, здійснення приватизації підприємств, що переробляють сільськогосподарську сировину, з врахуванням інтересів її виробників та ін. Зосереджуючи у сільській місцевості переробну промисловість, слід подбати про уникнення гігантomanії, створення невеликих підприємств з використанням сучасних технологій, безпечних в екологічному відношенні.

Приватизація підприємств, що працюють на сільськогосподарській сировині, повинна забезпечити надходження контрольного пакету акцій виробникам цієї сировини, що дасть їм можливість розпоряджатись кінцевою продукцією агропромислового комплексу, використовувати доходи, отримані від реалізації даної продукції, для підвищення життєвого рівня селян, відродження села.

5. Аналіз прогнозованих матеріалів обласних управлінь сільськогосподарства і результатів соціологічних обстежень сільських промислових цехів свідчить про можливість забезпечення високими темпами розвитку сільської промисловості на основі раціонального

використання сільськогосподарської сировини. За масштабами і темпами розвитку найважливіше значення мають переробка продуктів рослинництва і тваринництва, виробництво різноманітного продовольства та інших товарів народного споживання, виготовлення будівельних матеріалів, сувенірів, товарів виробничо-технічного призначення, тари тощо.

6. Дослідження соціальної сфери села, здійснене на основі масових статистичних матеріалів, свідчить про надзвичайно низький її рівень, нерівномірність розміщення по регіонах і поселеннях, різке погіршення обслуговування сільських жителів в ході нинішньої економічної кризи. Першочергове значення має недопущення закриття найнеобхідніших об'єктів соціальної сфери: дитячих дошкільних закладів, підприємств по наданню побутових послуг сільцям та ін., що пов'язано з державним дотуванням цих підприємств і установ, якнайшвидшим законодавчим оформленням сучасного механізму інвестування підприємств та установ цієї сфери.

7. Регулювання соціально-економічного розвитку села пов'язане з використанням науково обґрунтованої нормативної бази, зокрема нормативів забезпеченості населення і поселень об'єктами соціальної інфраструктури. Використання з цієї метов будівельних норм в планування, забудови та благоустрою сільських населених пунктів в багатьох випадках є невиправдані, а оцінка стану соціальної інфраструктури села на основі цих норм - спотвореною. Існує загальна потреба у розробці і затвердженні нормативної бази соціально-економічного розвитку села, яка адекватно відображала б його специфіку.

8. В умовах переходу до ринкових відносин неможливо забезпечити розвиток соціальної сфери села методами, що склалися при централізованому керуванні економіці. При розширенні відповідальності суб'єктів господарювання та працюючого населення за рівень власного добробуту органи державного управління та місцевого самоврядування повинні зосередитися на забезпеченні населення найнеобхіднішими послугами освіти, охорони здоров'я, соціального обслуговування, культури, комунального господарства. Державні інвестиції у соціальну сферу села варто спрямовувати, перелусім, на подолання її відсталості у занепадаючих поселеннях і регіонах. З цієї метов на рівні області доцільно застосовувати методику розподілу централізованих капіталовкладень, яка ґрунтується на врахуванні чисельності сільського населення у районах та оцінці рівня забезпеченості

сільських населених пунктів закладами соціальної сфери.

9. Сільська поселенська мережа за роки радянської влади зазнала величезних втрат. Тисячі сільських поселень України з хорошими природними умовами для життя людей зникли з лиця землі через ліквідацію так званих неперспективних сіл, зселення хуторів і невеликих поселень, видобутком корисних копалин, промисловим, гідротехнічним і транспортним будівництвом, екологічними катастрофами тощо. Нині головною причиною відмирання сільських поселень є депопуляція, їх обезлюднення, викликане постарінням села, міграцією молоді до міст, яка, в свою чергу, була наслідком незадовільних умов праці та побуту селян, їх дискримінації. Руїнацію сільської поселенської мережі не вдалось зупинити й після проголошення суверенітету України, незважаючи на те, що Верховна Рада декларувала гарантування державою існуючої мережі поселень. Водночас в окремих регіонах має місце позитивна тенденція відродження сільських поселень, зокрема малих, об'єднаних з іншими сіл та хуторів.

10. Вирішальне значення для розвитку сільської поселенської мережі має аграрна реформа, відродження селянства, розширення прав і самостійності господарюючих суб'єктів, органів місцевого самоврядування, розвиток демократичних засад в управлінні селом, мобілізація необхідних інвестиційних ресурсів, законодавче оформлення статусу сільських поселень. Для державної підтримки розвитку сіл, насамперед, малих, а також хуторів, трудонедостатніх, занепадаючих, віддалених, периферійних поселень, потрібна науково обґрунтована їх типологія. Є поселення /агропромислові, великі села з розвинутою соціальною інфраструктурою /, які можуть ефективно функціонувати і саморозвиватись. Вибранчі ж поселення не здатні до самовідтворення без державної підтримки і допомоги.

Основні положення дисертації опубліковані у таких працях:

1. Половинко І.К. Развитие промышленных производств в аграрной сфере // Экономические и социальные аспекты функционирования АПК: Сб. науч. тр. /АН УССР. Ин-т экономики. Редкол.: И.В.Прокопа /отв.ред./ и др. - Киев, 1990. - С.26-36.
2. Половинко І.К. Удосконалення системи управління промисловими виробництвами господарств АПК //Тези доп. обл. наук.-практ. конференції 15 вересня 1990 р., Тернопіль, 1990. - С.85-87.

3. Половинко І.К., Балагура І.П., Варко В.І. Підсобні промислові виробництва господарств і ринкові відносини // Тези доп. між-обл. наук.-практ. конф. "Проблеми роздержавлення власності та їх реалізація в умовах ринкової економіки" 25-26 жовтня 1991 р. - Тернопіль, 1991. - С.80-81.
4. Половинко І.К., Лісовський В.В. Відродження села в сучасних умовах // Тези доп. район. наук. конф. "Проблеми національного відродження України", грудень 1991 р. - Тернопіль, 1991. - С.82-83.
5. Половинко І.К. Промислові підприємства і соціальний розвиток села. // Відродження українського села: Матеріали наук.-практ. конф. 12-14 листоп. 1991 р., Полтава / АН України та ін. ; Редкол.: Д.О.Шепетько /відп. ред./ та ін. - К.: Урожай, 1992.- С.79-82.
6. Половинко І. Малі цехи - не мізерія, звякають на Тернопільщині і не помиляються // Земля і люди України. - 1991. - 19. - С.8-9.
7. Шепетько Д.А., Половинко І.К. Риночная економіка и занятость крестьян // Новые формы хозяйствования в АПК: Сб. науч. тр. /АН УССР. Ин-т економіки; Редкол.: В.А.Точилин /отв.ред./ и др. - Киев, 1991.- С.23-31.

Шепетько

Здано в набір 5.УП.93. Підписано до друку 6.УП.93
Формат 60x84/16з/об. Зам. 1652. Тираж 150

ОП ТВК "Збруч"

м. Тернопіль, вул. Живова. II

AB 27.828

AB 27.828